

ОПЦИОНШАРТНОМАСИНИНГ ХУҚУҚИЙ КОНСТРУКЦИЯСИ ВА ДАСТЛАБКИ ШАРТНОМА

Файзуллаев Мухриддинхон Садриддинович

Мустақил тадқиқодчи, GSI Uzbekistan Уюшмаси юрисконсулти

Аннотация. Муаллиф томонидан фуқаролик муомаласида опцион шартномасидан фойдаланиш масалалари, унинг предмети, келажакдаги истиқболлари, шартнома тузиш учун опцион юбориш тартиб-таомиллари юзасидан хориж тажрибаси ўрганилган ва буни миллий қонунчиликда қўлланилиши юзасидан изланиш олиб борилди.

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси, шартнома, дастлабки шартнома, опцион шартномаси, тартиб-таомиллар, фуқаролик муомаласи, оферта, махсус структура.

Аннотация. Автором изучен зарубежный опыт по вопросам использования опционного договора в гражданском обороте, его предмет, перспективы на будущее, процедуры направления опциона на заключение договора, а также проведено исследование по его применению в гражданском законодательстве Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Гражданский кодекс Республики Узбекистан, договор, предварительный договор, опционное соглашение, опцион на заключение договора, процедуры, гражданский оборот, оферта, специальная структура.

Abstract. Regarding the issues of the use of option contracts in civil transactions, their subject, future prospects, and processes for sending options to draft contracts, foreign experience was reviewed by the author and study was done on its use in national legislation.

Key words: Contract, initial contract, option contract, processes, civil treatment, offer, special structure; Civil Code of the Republic of Uzbekistan.

Опцион шартномаларига ўхшаш битимлар қадим замонлардан бери қўлланилган. Биринчи таниқли опционни қўллаган харидор қадимги юнон математиги ва файласуфи милетлик Фалес бўлган. Ўша пайтларда муайян вазиятларда мавсумдаги зайтун ҳосили одатдагидан каттароқ бўлиши тахмин қилинган ва шуни ҳисобга олган ҳолда, у кейинги баҳорда бир қатор зайтун ҳосилларидан фойдаланиш ҳуқуқини олдинроқ қўлга киритган. Баҳор келганида ва зайтун ҳосили кутилганидан каттароқ бўлганида, у ўз имкониятларини қўллаган ва кейин зайтун ҳосилларини опцион учун сарф қилган маблағларидан кўра кимматроқ пуллаган¹.

Шунингдек, 1688 йилги “Чалкашлик”лар китобида Амстердам фонд биржасидаги “опцион” савдолари шундай тасвирланади: “Сиз учун фақат

¹Mattias Sander. Bondesson's Representation of the Variance Gamma Model and Monte Carlo Option Pricing. Lunds Tekniska Högskola 2008.

чекланган хавфлар бўлади, даромад еса сизнинг барча тасаввурларингиз ва умидларингиздан ошиб кетиши мумкин²”.

Опцион молиявий инструмент сифатида 1690-йилларда Англияда савдотикда қўлланилган. Ҳозирда ғарб мамлакатларида опцион кўчмас мулк олди-сотдисиди, корпоратив акцияларнинг айланмасиди, кинофилм саноатида, масалан, кино ёки театр продюссерлари кўпинча маълум бир китоб ёки сценарийни драматизация қилиш ҳуқуқини берадиган опционни сотиб олишади, лекин бундан фойдаланиш мажбурият бўлмайди. Кредит линияларида опцион потенциал қарз олувчига белгиланган муддат ичида қарз олиш ҳуқуқини беради, лекин бу ҳам мажбурият бўлмайди.

Америка Қўшма Штатлари шартнома ҳуқуқи Кодекси (Иккинчи) 25-параграфида опцион шартномаси: “шартнома тузиш талабларига жавоб берадиган ва ваъда берувчининг таклифни қайтариб олиш ҳуқуқини чеклайдиган ваъда” деб таърифланади³. Америка қонунчилигидаги опцион шартномасининг моҳияти шундан иборатки, акцепт қабул қилувчи таклифни қабул қилиб, назарда тутилган қонуний аҳамиятга эга ҳаракатларни бажариши (ёки уларни бажаришдан тийилиши) шарт, шу билан оферта юборувчининг таклифни қайтариб олмаслик мажбуриятини келтириб чиқаради. Шу муносабат билан, агар учта таркибий қисм мавжуд бўлса, опцион шартномаси тузилган деб ҳисобланиши керак, булар: таклиф, қабул қилиш ва қарши таъминот (consideration).

Опцион битимларининг энг батафсил тузилиши Германия фуқаролик доктринасида ўрганилган. Опцион шартномаси (Options-vertrag) ва унинг асосида тузилган асосий шартнома (Hauptvertrag) нисбатига турли ёндашувларни назарда тутувчи иккита батафсил назария мавжудлигидан далолат беради.

1. Шартномаларнинг бўлиниши назариясига кўра (Trennungstheorie), опцион шартномаси мустақил шартномадир, лекин айти пайтда у тайёргарлик характерида эга бўлиб, потенциал қабул қилувчига (иккинчи ҳуқуқ эгаси) бир томонлама ўз хоҳиши орқали асосий шартномани кучга киритиш имкониятини беради. Бунда секундар ҳуқуқ кўриб чиқиладиган назариянинг асосидир. Шундай қилиб, субъектив иккинчи ҳуқуқни амалга ошириш томонларнинг ҳуқуқий позициясига бевосита таъсир қилади, уларни ўзгартиришга мажбур қилади. Шартномаларнинг бўлиниши назариясига кўра, опцион шартномасида асосий шартноманинг барча муҳим шартлари бўлиши керак.

2. Ягона шартнома назарияси (Einheitstheorie) ихтиёрий мавжудлигига асосланган (иккинчи) таклифни ўз ичига олган ягона шартнома бўйича фаолиятини талаб қилиш ҳуқуқи (Angebotsvertrag), қайсики бу ҳақида томонлар илгари келишувга эришган. Шунингдек, опцион шартномасининг

²Teresa Corzo, Margarita Prat & Esther Vaquero (2014) Behavioral Finance in Joseph de la Vega's Confusion de Confusiones, Journal of Behavioral Finance, 15:4, 341-350, DOI: 10.1080/15427560.2014.968722

³Midland Bank Trust Co. Ltd. Vs Green (1981) AC 513, (1981) 1 All ER 153, (1981) 2 WLR 28, 42 P&CR 201 (44 CLJ 284). URL: <http://e-lawresources.co.uk/Land/Midland-Bank-v-Green.php>

мазмунига оферта юборувчи белгиланган муддатда офертанинг мажбурийлигига риоя қилиш мажбуриятини олиши ва компенсация тўлаш мажбуриятини олиши шarti (Бингунгсенгелт) киритилган бўлади. Шундай қилиб, ваколатли шахс опцион ҳуқуқига эга бўлади, унинг бажарилиши асосий шартномани тузишга олиб келади.

Миллий қонунчилигимизда ҳам опцион шартномасининингўхшаш конструкцияси келтириб ўтилган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 361-моддасига кўра дастлабки шартнома бўйича тарафлар келгусида мол-мулк бериш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш ҳақида дастлабки шартномада назарда тутилган шартлар асосида шартнома тузиш (асосий шартнома) мажбуриятини оладилар⁴.

Дастлабки шартнома асосий шартнома учун белгиланган шаклда, бордию, асосий шартноманинг шакли аниқланмаган бўлса, ёзма шаклда тузилади. Дастлабки шартноманинг шакли тўғрисидаги қоидаларга риоя қилмаслик унинг ҳақиқий саналмаслигига сабаб бўлади.

Дастлабки шартномада асосий шартноманинг нарсасини, шунингдек бошқа муҳим шартларини белгилаб қўйиш имконини берадиган шартлар бўлиши керак.

Дастлабки шартномада тарафлар қанча муддатда асосий шартномани тузиш мажбуриятини олиши кўрсатилади. Агар дастлабки шартномада бундай муддат белгилаб қўйилган бўлмаса, асосий шартнома дастлабки шартнома тузилган пайтдан бошлаб бир йил ичида тузилиши шарт.

Агар тарафлар асосий шартномани тузишлари лозим бўлган муддатнинг охиригача у тузилмаса ёки тарафларнинг биронтаси ҳам иккинчи тарафга ана шундай шартнома тузиш ҳақида таклиф юбормаса, дастлабки шартномада назарда тутилган мажбуриятлар бекор бўлади.

Фуқаролик кодексидagi шарҳларда дастлабки шартномага қўйидагича таъриф берилади: “Дастлабки шартноманинг нарсаси келгусида асосий деб аталувчи бошқа шартномани тузишдан иборатдир. Бинобарин, асосий шартнома тузилиши билан дастлабки шартномадан кўзда тутилган мақсадга эришилади. Ўз навбатида, мазкур асосий шартноманинг нарсаси мол-мулк бериш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатишдан иборат Дастлабки шартномага қўйиладиган бош талаблардан бири сифатида қонунда шартноманинг шакли ажратиб кўрсатилади, яъни унинг шакли келгусида тузиладиган шартноманинг шаклида бўлиши зарур. Масалан, асосий шартноманинг нарсаси агар кўчар мулкни бошқа шахсга рента тўлаш асосида ўтказилишидан иборат бўлса, дастлабки шартнома ҳам ФКнинг 513-моддаси талабига мувофиқ, нотариал тасдиқланган бўлиши шарт. Агар асосий шартноманинг шакли белгиланган бўлмаса, ҳар қандай ҳолатда ҳам дастлабки шартнома ёзма шаклда тузилиши шарт.

⁴Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси 1-қисм — Қонунчилик маълумотларимиллий базаси (<https://lex.uz/docs/111189>)

Шунингдек, дастлабки шартнома қандай шартлардан таркиб топиши зарурлиги ҳам белгилаб қўйилган. Бу асосий шартноманинг нарсасини, шунингдек, бошқа муҳим шартларини белгилаб қўйиш имконини берадиган шартлар, яъни уларсиз асосий шартнома тузилган деб ҳисобланиши мумкин бўлмаган шартлардир. Дастлабки шартномага тарафларнинг ихтиёрига мувофиқ асосий шартномадан келиб чиқадиган мажбуриятларни белгилаш ва бажаришга оид бошқа шартлар ҳам киритилиши мумкин. Шу тариқа дастлабки шартнома асосий шартнома билан чамбарчас боғлиқдир. Умумий қоидага кўра, дастлабки шартномада тарафлар асосий шартномани тузиш муддатини кўрсатиб қўядилар. Агар у ёки бу сабабларга кўра бу ишни бажармаган бўлсалар, дастлабки шартнома тузилганидан кейин бир йил ичида асосий шартнома тузилиши шарт. Бу ҳолда, агар кўрсатилган муддатлар тугагунча асосий шартнома тузилмайдиган бўлса ёки тарафлардан биронтаси иккинчи тарафга ана шундай шартномани тузиш тўғрисида таклиф юбормаса, дастлабки шартномада кўзда тутилган мажбуриятлар бекор бўлади. Шунга эътибор қилиш керакки, агар кўрсатилган муддатлар ичида тараф тегишли таклифни юборишга улгурса-ю, аммо асосий шартномани тузиш таомили чўзилиб кетса ва натижада кўрсатилган муддат ўтказиб юборилса, дастлабки шартнома токи асосий шартнома тузилгунча кучда қолаверади. Дастлабки шартнома шартномавий алоқаларнинг мустақамланишига кўмаклашади, у келгусида асосий шартномани тузишнинг муҳим кафолати бўлиб хизмат қилади. Тарафлардан бири асосий шартномани тузишдан асоссиз равишда бўйин товласа, бошқа тараф суд тартибида бўйин товлаётган тарафни мажбурий тарзда шартнома 763 26-боб. Шартнома тушунчаси ва шартлари тузиш ва ўзига асоссиз бўйин товлаш натижасида етказилган зарарни қоплашни талаб этишга ҳақлидир⁵”.

Лекин шундай бўлсада, фикримизга кўра, миллий фуқаролик ҳуқуқи фанимизда опцион шартномасини тузиш механизми етарли даражада ўрганилмаган. Хусусан, унинг масаласи ҳуқуқий табиати ҳали ҳал қилинмаган. Қонунчилигимизда бу ҳуқуқий конструкция ўз аксини топмаган.

Бундан ташқари, хориж юридик адабиётларда ҳам ушбу масала бўйича кизгин мунозаралар мавжуд.

Иқтисодиётда опцион шартномалари шартнома назарияси соҳасида муҳим рол ўйнайди. Жумладан, Oliver Харт⁶ (1995, п. 90) опцион шартномалари ушланиб қолиш муаммосини юмшатиши мумкинлигини кўрсатади (инвестицияларнинг аниқ даражаси шартномада кўрсатилмаганда юзага келадиган инвестиция муаммоси).

⁵Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси га шарҳ. 1-жилд (биринчи қисм) Адлия вазирлиги. – Т.: «Vektor-Press», 2010.– 816 б.–(Профессионал (малакали) шарҳлар).

⁶Hart, Oliver (1995). Firms, contracts, and financial structure. Clarendon Press.

Бироқ, шартнома назариясида шартномавий томонлар келажакдаги қайта музокараларни истисно қила олмасалар, опцион шартномалари ҳали ҳам фойдали бўладими-йўқми деган мунозаралар мавжуд⁷.

Мутахассислар томонидан “опцион келишувини алоҳида ҳуқуқий шартнома эмас, у ҳуқуқий механизм сифатида асосий шартномадан алоҳида мавжуд бўла олмайди⁸” деган қарашлар мавжуд. Бунда тадқиқотчилар бу опцион асосий шартноманинг ажралмас қисми эканлигига ишонишади, шунинг учун уни опцион эгасига танлаш ҳуқуқини бериш орқали асосий шартномани тузишнинг “махсус” (таклифни қабул қилиш орқали шартнома тузиш ёки қабул қилишдан бош тортиш) усули деб таърифлайдилар.

Юқоридаги позицияга опцион шартномаси пайтида асосий шартнома ҳали мавжуд эмаслиги сабабли қўшилмаслик мумкин. Бундан ташқари, агар ваколатли томон келишилган муддат ичидашартномани акцептламаса, ўз ҳуқуқидан фойдаланмаса асосий шартнома умуман имзоланмаслиги мумкин. Бундан хулоса қилиш мумкинки, опцион шартномаси имзоланиши лозим бўлган асосий шартномадан алоҳида бўлган механизм ҳисобланади.

Бошқа мутахассисларнинг қайд этишича опцион дастлабки шартнома ҳисобланади. Бу фикрнинг асосида опцион ва дастлабки шартноманинг умумий белгилари борлиги билдирилади. Бунда шартномаларнинг ташкилий сифати биринчи ўринга қўйилади.

Фуқаролик ҳуқуқида ташкилий шартномаларга қуйидагича таъриф берилади: Ташкилий шартномалар бу томонлар ўртасида мол-мулк олди-сотдисини расмийлаштиришни мақсад қилмайдиган, томонлар ўртасида келажакдаги содир бўлиши мумкин бўлган фуқаролик ҳуқуқи объектларни бегоналаштириш ёки қабул қилиш бўйича маълум бир муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш учун ишлатиладиган шартномалар тушунилади.

Дастлабки шартнома ва шартнома тузиш учун опцион келишуви ўртасидаги бошқа фарқларга қуйидагилар кириши мумкин:

1. Дастлабки келишув фақат ташкилий характердаги мажбуриятнинг пайдо бўлиши учун асосдир: у қарши мулкый топширишлар бўйлишини назарда тутмайди.

Опцион келишуви ҳам ташкилий, ҳам мулкый характердаги мажбурият учун асосдир. Яъни Шартнома тузиш учун опцион келишуви ҳақ эвазига ва ёки маълум бир ҳуқуқни тақдим этиш табиатига эга.

2. Дастлабки шартнома иккала томонни ҳам асосий шартномани тузишга боғлайди, лекин опцион фақат таклиф қилувчини боғлайди, потенциал қабул қилувчига эса асосий шартномани тузиш ҳуқуқи берилади, аммо бу мажбурият ҳисобланмайди.

7 Lyon, T. P.; Rasmusen, E. (2004). "[Buyer-Option Contracts Restored: Renegotiation, Inefficient Threats, and the Hold-Up Problem](#)" (PDF). *Journal of Law, Economics, and Organization*. 20 (1): 148-169. doi:10.1093/jleo/ewh027. ISSN 8756-6222.

⁸Бородкин В. Г. Опционный договор в проекте изменений в Гражданский кодекс // Московский юрист. 2013. № 2. С. 78–88.

3. Дастлабки шартнома моделини танлашда, асосий шартномани тузишдан бўйин товланган тақдирда, суд томонидан мажбурлаш механизми қўлланилиши мумкин. Опционни амалга оширишда асосий шартнома қайтариб бўлмайдиган таклифни қабул қилгандан сўнг автоматик равишда тузилади. Шундай қилиб, шартнома тузиш учун опцион келишуви табиатан дастлабки шартнома ҳисобланмайди.

Опцион махсус шартнома механизми бўлиб, ушбу шартнома тузилмаларининг ўзига хослиги шундаки, улар шартномаларнинг анъанавий таснифларига мос келмайди, улар бир махсус шартнома тузилмасига хос бўлган зарур хусусиятларга эга бўлган шартнома мажбуриятларининг деярли ҳар қандай турларига нисбатан қўлланилиши мумкин.

Опцион бир томонга бир томонлама ҳуқуқ берилганлиги билан тавсифланади, иккинчи томон келишилган муддат ичида ваколатли томоннинг қарорини кутишга мажбур бўлади. Юқоридаги таъриф ушбу шартномавий механизмдан фойдаланиб, деярли ҳар қандай турдаги фуқаролик шартномасини тузиш мумкинлигини кўрсатади, масалан, етказиб бериш шартномасини тузиш имконияти, сотиб олиш шартномасини тузиш имконияти ва бошқалар.

Лекин опционнинг бир нечта камчиликлари ҳам мавжуд. Опцион механизмларининг бундай шакли томонлар учун энг мақбул шаклни танлашни талаб қилади. Шунинг учун тутиш керакки, ушбу танлов турли хил ҳуқуқий оқибатларга олиб келади, шу жумладан опцион ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиш, опцион берилган тақдирда, опцион шартномаси шартларини бажармаслик, бузилган ҳуқуқларни ҳимоя қилиш йўллари ва механизмлари ишлаб чиқилиши лозим.

Опционнинг ҳуқуқий табиатини тўлиқроқ тушуниш учун иккинчи ҳуқуқ яъни ҳуқуни вужудга келтирувчи ҳуқуқ тушунчасига (секундар ҳуқуқ) мурожаат қилиш керак.

“Секундар ҳуқуқ” (gestaltungsrechte) конструкциясини 1903 йилда Берлинда ушбу мавзу бўйича монография нашр этган немис цивилисти Е. Зеккел таклиф қилган. Кейинчалик у яратган назария немис фуқаролик қонунчилигида ҳукмронлик қилди. Секундар ҳуқуқларни субъектив ҳуқуқларнинг алоҳида тури сифатида тан олган Е. Зеккел уларни “бир томонлама битим орқали муайян ҳуқуқий муносабатларни ўрнатиш имкониятини яратадиган ҳуқуқлар деб таърифлаган”⁹.

Секундар ҳуқуқ ўзига хослиги шундаки, у контрагентнинг ҳаракатлари ҳисобига эмас, ваколатли томоннинг ўз ҳаракатларига боғлиқ бўлади. Бошқача қилиб айтганда, контрагентнинг мажбурияти у билан боғлиқ бўлмайди. Секундар ҳуқуқ фақат контрагентнинг ҳаракатларини “боғлайди” ва бу “боғлиқлик” иккинчи томоннинг тўғри хатти-ҳаракатларида, яъни контрагентнинг таклифни қабул қилишини кутиши ва учинчи шахслар билан

⁹Вакулина Г.А. “О секундарных правах в науке гражданского права РОССИИ” // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 11. – С. 60-61;

асосий шартнома тузишдан бош тортиши зарурлигида ифодаланади. Шу билан бирга, контрагентнинг тўғри хатти-ҳаракати секандар ҳуқуқи билан бевосита боғлиқ бўлмайди.

Опцион учун ҳақ тўланади. Лекин опцион текинга бўлиши ҳам мумкин. Опционнинг яққол мисоли Россия Федерацияси Фуқаролик кодекси 429-2 ва 429-3 моддаларида¹⁰ ўз аксини топган.

Масалан, Россия Федерацияси Фуқаролик кодекси 429-2 моддасига кўра шартнома тузиш опциясини бериш тўғрисидаги шартнома асосида бир томон қайтариб бўлмайдиган таклиф орқали бошқа томонга опционда назарда тутилган шартларда бир ёки бир нечта шартнома тузиш ҳуқуқини беради. Шартнома тузиш опционни ҳақ эвазига ёки қарши таъминот эвазига, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, шу жумладан тижорат ташкилотлари ўртасида тузилиши мумкин. Бошқа томон бундай таклифни опционда назарда тутилган тартибда, вақтда ва шартларда қабул қилиб, шартнома тузишга ҳақли.

Шартнома тузиш опционда қабул қилиш фақат бундай опцион билан белгиланган шарт пайдо бўлганда, шу жумладан томонлардан бирининг иродасига қараб кўрсатилиши мумкинлиги белгиланган.

Масалан, Россия Федерацияси Фуқаролик кодекси 429-3 моддасида опционга қуйидагича таъриф берилади: Опцион шартномасига биноан, бир томон, ушбу шартномада назарда тутилган шартларда, шартномада белгиланган муддатда, бошқа томондан опцион шартномасида назарда тутилган ҳаракатларни (шу жумладан пул тўлашни, мулкни топшириш ёки қабул қилиш) амалга оширишни талаб қилишга ҳақлидир ва худди шу тарзда вақт, агар ваколатли томон белгиланган муддат ичида даъво қилмаса, опцион шартномаси бекор қилинади. Опцион шартномасида опцион шартномаси бўйича даъво бундай шартномада белгиланган ҳолатлар юзага келганда талаб қилинган деб ҳисобланиши мумкин.

Опцион шартномаси бўйича даъво қилиш ҳуқуқи учун томон бундай шартномада назарда тутилган пул миқдорини тўлайди, лекин қуйидагиларбундан мустасно: агар опцион шартномасида шу жумладан тижорат ташкилотлари ўртасида тузилган опционда, унинг беғаразлигини назарда тутган ҳолатлар ёки агар бундай шартнома томонларнинг муносабатларидан келиб чиқадиган қонуний ҳимояланган манфаатлар ёки бошқа мажбурият билан боғлиқ бўлса.

Опцион шартномасига ўз эгасига маълум миқдордаги акцияни ёки активни маълум бир санада ёки ундан олдин маълум нархда сотиб олиш ёки сотиш ҳуқуқини берадиган келишув деб таърифлаш мумкин. Хўш опцион шартномасига нима киради?

¹⁰ "Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 25.02.2022) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2022)
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/f7eff6cea3ee262cd97814d84d8780fe8e825462/

Опцион шартномаларида одатий шартнома элементлари мавжуд бўлади, жумладан:

- Биринчи томондан қилинган таклиф;
- Таклифни қабул қилиш;
- Таъминот (маълум ҳақ, мол-мулк, ҳуқуқ ва бошқ.);
- Томонларнинг ўзаро муносабати;
- Шартнома тузиш учун томонларнинг ҳуқуқий лаёқати;
- Қонуний қабул қилинадиган шартлар;

Опцион шартномаси одатда қуйидаги қўшимча элементларни ўз ичига олади:

- Асосий хавфсизлик;
- Опцион тури;
- Шартномада иштирок этувчи товар ёки ҳуқуқ;
- Шартноманинг юридик кучга кириш санаси;
- Келишилган ҳақ миқдори;
- Шартноманинг амал қилиш муддати;

Европа давлатлар ва АҚШда кўпгина компаниялар, айниқса бошланғич компаниялар ва кичик корхоналар ўзларининг имтиёзлар пакети бир қисми сифатида опцион шартномаларини имзоланишни таклиф қилишади. Опцион шартномалари ходимларга ўз компаниясининг акцияларини жуда чегирмали нархда сотиб олиш имкониятини беради.

Бундай шакл иш берувчи учун ҳам, ходим учун ҳам афзалликларга эга. Ҳам бизнес, ҳам ходим компания акциялари қимматлашишига умид қилади, бу эса ходимга ва раҳбариятга режаларни амалга ошириш учун кўп меҳнат қилишга туртки беради.

Бир қанча мутахассислар томонидан опцион шартномаларининг мукамал эмаслиги, амалдаги қонунчиликда тўлиқ тартибга солинмаганлиги туфайли уларнинг фойдасизлигини қайд этиб ўтишади.

Лекин, опцион шартномалари томонларнинг шартномавий музокаралардаги кўплаб ушланиб қолиш, вақт чўзилиши, шартнома шартларини қайта кўриб чиқиш, вақтдан ютиш каби муаммоларини ҳал этиши мумкин. Бунда ушбу шартномаларда барча деталларни тўлиқ таҳлил қилиш, муддатларни ва қоидаларни аниқ белгилаб олиш лозим бўлади.

Бундан ташқари ҳуқуқий жиҳатдан опцион шартномалари ва шартнома тузиш учун опцион тушунчаларини ҳам амалда фарқлаб олиш лозим.

Шартнома тузиш учун опционнинг предмети бу асосий шартномани тузиш ҳуқуқи ҳисобланади. Яъни, опцион -бу асосий шартнома тузиш ҳуқуқини сотиш бўйича махсус келишувдир.

Опцион шартномасибу ҳақ эвазига маълум бир сабабларга кўрамаълум ҳолатларнинг амалга оширилишини кечиктириш шarti билан тузилган ҳар қандай шартнома ҳисобланади.

Шундай қилиб, асосий фарқ шундаки, опционда шартнома тузиш ҳуқуқига сотиб олинади ва опцион шартномасида – тузилган шартнома

бўйича талаб (даъво) ҳуқуқи олинади. Ушбу иккала ҳолатда ҳам томонлар тарафидан қабул қилинадиган ҳолат бу кутиш ҳуқуқидир. Бунда маълум бир муддат ичида шартнома шартларининг аниқлиги ҳолати ҳисобланади.

Ушбу шартномалар орасидаги биринчи ва энг муҳим фарқ уларнинг предмети бўлиб ҳисобланади. Шартнома тузиш опционининг предмети бир ёки бир нечта асосий шартнома тузиш талаби, опцион шартномаси эса опцион шартномасида назарда тутилган ҳаракатларни бажариш талабидир.

Кейинги фарқ сифатида, шартнома тузиш опциона мустақил шартнома тузилмаси бўлиб, у қайтариб бўлмайдиган таклифни қабул қилганда бир ёки бир нечта янги шартномалар (олди-сотди, ижара, етказиб бериш ва бошқалар) пайдо бўлишига олиб келади.). Шу билан бирга, агар бундай шартноманинг мазмунидан бошқача қоидалар келиб чиқмаса, шартнома тузиш опциони бошқа шартномага киритилиши мумкин.

Опцион шартномаси, аксинча, алоҳида шартнома тузилишини ўз ичига олмайди ва томоннинг иродаси натижасида алоҳида шартноманинг пайдо бўлишига олиб келмайди, чунки контрагентлар аллақачон шартнома доирасида (сотиб олиш ва сотиш, бартер, шартнома ва бошқ.) ва бир томоннинг иродаси фақат маълум шартларда олдин мавжуд бўлган шартноманинг кучга киришига ҳисса қўшади.

Опцион шартномаларининг субъектлари яъни томонлари “опцион харидори” ва “опцион сотувчиси” деб номланади. Шартнома тузиш опциониди томонлар таклиф қилувчи (оферент) ва қабул қилувчидир (акцептант).

Масалан, Россия Федерацияси Фуқаролик кодексида ушбу иккала норма алоҳида тушунчалар сифатида қайд этилган. Бундай икки шаклга ажратилишининг нима кераги бўлиши мумкин? Бизнингча, бу бўлиниш кутиш ҳуқуқининг айланмасида бўлиши мумкин. Ҳар иккала ҳолатда ҳам томонлар маълум бир ҳуқуқий алоқага киришишга келишиши ва ёки маълум бир воқеа содир бўлишини кутишлари керак бўлади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, на шартнома тузиш учун опцион ва на опцион шартномаси номаълум муддатга ёки бошқача қилиб айтганда, муддатсиз тузилиши мумкин эмас. Одатда опцион битими маълум муддатга тузилган шартнома билан белгиланади ва ёки маълум бир воқеа ҳодисанинг содир бўлишига боғланади. Агар шартномада муддат кўрсатилмаган бўлса, у бир йилга тузилган ҳисобланади. Томонлар муайян шартлар ёки ҳолатлар юзага келгунига қадар шартноманинг амал қилишини таъминлаши мумкин, ammo бу ҳолда улар муддатни алмаштира олмайди.

Опцион шартномасида томонлар улардан бирига битимни амалга оширишни бошлаш ҳуқуқини, иккинчисига — ваколатли томоннинг иродасини кутиш мажбуриятиниюклашади. Шартнома тузиш учун опционда асосий шартнома тузилгунга қадар томонлар мажбуриятларнинг бажарилишини талаб қилишга ҳақли эмас. У фақат бундай шартнома тузишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади

Опцион шартномалари ўзига хос ҳуқуқ ва мажбуриятлар тўпламига эга, унинг ўзига хос хусусияти шундаки, бир томон — харидор — шартнома бўйича даъво қилишнинг асосий ҳуқуқига эга, иккинчиси — сотувчи — бу талабни бажариш учун умумий мажбуриятга эга бўлади. Шу билан бирга, томонларнинг ҳар бири турдош ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлишади.

Ҳозирги кунда амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, опцион тузиш имконияти баъзи бошқа шартномавий тузилмаларга нисбатан муҳим афзалликларига қарамай, у ҳали Ўзбекистон фуқаролик муомаласида кенг қўлланилмаяпти, ғарб давлатлари ва шунингдек Россия Федерацияси қонунчилигидан фарқли ўлароқ миллий фуқаролик қонунчилигимизда ўз аксини топмаган.

Шундай қилиб, опцион шартномаси, шартнома тузиш учун опционнинг ҳамда дастлабки шартноманинг ҳуқуқий хусусиятларини таҳлил қилиш натижаларини сарҳисоб қилган ҳолда, биз иккита мустақил опцион шартномаси ва шартнома тузиш учун опцион тузилмаларини норматив ҳуқуқий тартибга солиниши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Гарчи ҳозирги вақтда улардан бирортасидан фойдаланишнинг самарадорлиги ва устуворлигини аниқ баҳолаш ҳали ҳам имконсиз бўлсада, янги фуқаролик қонунчилигида ушбу ҳуқуқий тузилмаларнинг ўз аксини контрагентлар ўртасидаги муносабатларни соддалаштириш, уларга қулайликлар яратиш йўлидаги тўғри қадам бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, опционнинг қуйидаги таърифини шакллантириш мумкин бўлади, опцион-бу томонлардан бирига қайтариб бўлмайдиган таклифни қабул қилишни ва уни кейинчалик амалга ошириш ва ёки ундан фойдаланиш ҳуқуқини маълум бир ҳақ эвазига (опцион мукофоти) беришга қаратилган алоҳида турдаги мажбуриятни келтириб чиқарадиган махсус шартнома тузилмасидир.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1) Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси 1-қисм — Қонунчилик маълумотларимиллий базаси (<https://lex.uz/docs/111189>)
- 2) Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 1-жилд (биринчи қисм) Адлия вазирлиги. — Т.: «Vektor-Press», 2010.— 816 б.— (Профессионал (малакали) шарҳлар).
- 3) Вакулина Г.А. “О секундарных правах в науке гражданского права России” // Фундаментальные исследования. — 2008. — № 11. — С. 60-61;
- 4) "Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 25.02.2022) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2022) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/f7eff6cea3ee262cd97814d84d8780fe8e825462/
- 5) Hart, Oliver (1995). Firms, contracts, and financial structure. Clarendon Press.
- 6) Lyon, T. P.; Rasmusen, E. (2004). "Buyer-Option Contracts Restored: Renegotiation, Inefficient Threats, and the Hold-Up Problem" (PDF). Journal

- of Law, Economics, and Organization. 20: 148169. doi:10.1093/jleo/ewh027. [ISSN 8756-6222](https://doi.org/10.1093/jleo/ewh027).
- 7) Бородкин В. Г. Опционный договор в проекте изменений в Гражданский кодекс // Московский юрист. 2013. № 2. С. 78–88.
 - 8) Midland Bank Trust Co. Ltd. Vs Green (1981) AC 513, (1981) 1 All ER 153, (1981)WLR 28, 42 P&CR 201 (44 CLJ 284).
 - 9) URL: <http://elawresources.co.uk/Land/Midland-Bank-v-Green.php>
 - 10) Mattias Sander. Bondesson's Representation of the Variance Gamma Model and Monte Carlo Option Pricing. Lunds Tekniska Högskola 2008.
 - 11) Teresa Corzo, Margarita Prat & Esther Vaquero (2014) Behavioral Finance in Joseph de la Vega's Confusion de Confusiones, Journal of Behavioral Finance, 15:4, 341-350, DOI: 10.1080/15427560.2014.968722